

SPOREN VAN HERINNERING

nr. 17
September
2015

BELGIQUE - BELGIË
PP
BRUSSEL X
1/9464

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

| DRIEMAANDELIJKS NR 17 - JAARGANG 5 | JULI - AUGUSTUS - SEPTEMBER 2015
| AFGIFTEKANTOOR: BRUSSEL X | ERKENNINGSNUMMER SPOREN VAN HERINNERING P 602292

INHOUDSOPGAVE

ACTUALITEIT

De herdenking van
honderd jaar
Eerste Wereldoorlog in België:
de Federale Republiek
Duitsland en de
reconstructieve ethiek p.2

VRAAGSTUK

De striproman *Irmina*:
een vraaggesprek over
discriminatie, keuzevrijheid
en herinnering p.5

+ pedagogische toepassing
p.10

UITGEDIPT

Frans-Joodse jeugd onder
het Vichy regime:
een nieuwe zienswijze p.14

+ pedagogische toepassing
p.18

VARIA p.19

Verantwoordelijke uitgever
Henri Goldberg
vzw Auschwitz in Gedachtenis
Huidevettersstraat 65 - 1000 Brussel

© Frédéric Crahay

ACTUALITEIT

↑ Graven van Schotse soldaten op het
No Man's Cot Cemetery te Boezinge (leper)

De herdenking van honderd jaar Eerste Wereldoorlog in België: de Federale Republiek Duitsland en de reconstructieve ethiek

— Geneviève Warland, Laurence van Ypersele en Valérie Rosoux blikken terug
op de recente herdenkingsplechtigheden in ons land.

→ Zie p. 2

DE HERDENKING VAN HONDERD JAAR EERSTE WERELDOORLOG IN BELGIË:

De Federale Republiek Duitsland en de reconstructieve ethiek

— **Begin augustus 2014 werd in aanwezigheid van Duitse hoogwaardigheidsbekleders het begin van de Eerste Wereldoorlog in ons land herdacht.** In dit artikel blikken de auteurs terug op de belangrijkste thema's van de herdenking: verantwoordelijkheid, spijt, herstel - en een reconstructieve ethiek.

“Mijn land is nog steeds diep beschaamd” kopt *La Libre Belgique* boven een interview met de Duitse ambassadeur in België, Eckart Cuntz¹. Schaamte en spijt weerklinken in de toespraken van de officiële vertegenwoordigers van Duitsland tijdens herdenkingsplechtigheden voor de Eerste Wereldoorlog in België. Bondspresident Joachim Gauck had een goed gevuld programma op maandag 4 augustus 2014: 's ochtends nam hij deel aan de plechtigheid bij het Monument voor de Intergeallieerden in Cointe (Luik) in aanwezigheid van Koning Filip, Koningin Mathilde en een twintigtal staatshoofden en afgevaardigden die samen 83 landen in het conflict vertegenwoordigden. In de namiddag hield hij een toespraak aan de Katholieke Universiteit Leuven en 's avonds woonde hij een ceremonie bij op het Duits-Britse kerkhof Saint-Symphorien in Bergen. De Duitse ambassadeur, Eckart Cuntz, moet niet onderdoen voor zijn collega. Enkele maanden geleden begon hij aan zijn herinneringsmarathon en liet zich opmerken tijdens zowat alle herdenkingen voor Belgische soldaten en burgers die honderd jaar geleden het leven lieten. Dat bracht hem naar verschillende martelaarssteden in het zuiden (Andenne, Dinant, Taines, Visé, ...) en het noorden van het land (Aarschot, Dendermonde, Leuven, ...).

We kunnen drie belangrijke thema's onderscheiden in de toe-

spraken van Duitse vertegenwoordigers op Belgisch grondgebied². Allereerst erkennen ze volledig de Duitse verantwoordelijkheid voor de misdaden die in België zijn gepleegd aan het begin van de oorlog: schending van de neutraliteit, moord op burgers, brandstichting, plundering. “De verschrikkelijke ‘Grote Oorlog’”, zo bevestigde Joachim Gauck op 4 augustus in Luik, “zou de eerste van twee wereldoorlogen zijn. Deze oorlog begon in West-Europa met de door niets te rechtvaardigen inval van Duitsland in het neutrale België”. Hij verwees ook naar de “beschamende” oproep van Duitse intellectuelen, die in 1914 stelden dat “de misdaden tegen land en mensen, ook en juist de aanvallen op de cultuur, terecht en zelfs noodzakelijk waren”. Op 15 augustus 2014 onderstreepte de Duitse ambassadeur in Dinant hoe “belangrijk het is dat wij de moordpartijen en de misdaden erkennen die toen zijn gepleegd”³. Op 28 februari 2013 sprak de Duitse regeringsvertegenwoordiger voor de mensenrechten een rede uit bij de inhuldiging van een herdenkingsplaat voor burgerslachtoffers in de provincie Luxemburg. Hij eerde de “786 burgers uit verschillende Luxemburgse gemeenten [die] stierven in de eerste dagen van de oorlog. De verantwoordelijkheid voor hun dood berust bij de Duitse troepen”.

Het tweede element dat steeds terugkomt is de spijtbetuiging, waarin we doorgaans gevoelens van

schaamte, verdriet en ontsteltenis kunnen bespeuren (zoals in de rede van ambassadeur Cuntz op 28 februari 2013). Er worden excuses uitgesproken, de slachtoffers worden geëerd en iedereen verzamelt om samen “de doden te herdenken”⁴.

(1) Interview met Christian Laporte, *La Libre Belgique*, 26 augustus 2014, p. 53.

(2) De toespraken van de Duitse Bondspresident op 4 augustus 2014 in Luik en Leuven zijn beschikbaar in het Duits, Frans, Engels en Nederlands op zijn webpagina: <http://www.bundespraesident.de/DE/Bundespraesident-Joachim-Gauck/Reden-und-Interviews>.

Verder citeren we in dit artikel uit de toespraken van de Duitse Ambassadeur in het Koninkrijk België en van de Duitse regeringsvertegenwoordiger voor de mensenrechten op 28 februari 2013. We verkregen deze teksten via de Culturele dienst van de Duitse Ambassade in Brussel.

(3) *La Libre Belgique*, op. cit.

(4) De excuses komen van de ambassadeur en de regeringsvertegenwoordiger; Gauck benadrukt in Leuven het belang van de ‘dodenherdenking’ terwijl de regeringsvertegenwoordiger vooral een erbetoon wil brengen aan de slachtoffers.

Ambassadeur Eckart Cuntz (midden)
tijdens de inhuldiging van de
tentoonstelling "België 1914-1945" in het
Parlement van de Federatie Wallonië-Brussel

Het gaat vaak niet alleen over de eerste en bijzonder brutale invasie van het Belgische grondgebied, maar ook over de tweede, in mei 1940. Dat zien we bijvoorbeeld in de toespraak van de Bondspresident in Leuven. Zijn discours heeft echter een positieve insteek: in plaats van zich uit te putten in verontschuldigen, drukt Gauck zijn dank uit aan de Universiteit van Leuven, die meteen na de oorlog werk heeft gemaakt van de Belgisch-Duitse verzoening en de wederopbouw van Europa.

Die Europese wederopbouw, een garantie voor vrede en veiligheid tussen de voormalige opposanten, vormt de rode draad doorheen Gaucks toespraken. In Luik benadrukt hij dat "in Europa thans de sterkte van het recht geldt, en niet het recht van de sterkste", een uitspraak die door vele Franstalige en Nederlandstalige kranten overgenomen wordt⁵. Hij voegt daaraan toe: "Een verworvenheid die getuigt van beschaving en niet kan worden overschat, is het feit dat kleine en grote lidstaten van de Europese Unie tegenwoordig in Brussel vreedzaam gemeenschappelijke standpunten trachten te vinden en tot overeenstemming komen over een gemeenschappelijk beleid". Ook ambassadeur Cuntz gelooft dat "we dankzij het werk van haar grondleggers geen oorlog meer kennen in de Europese Unie"⁶. De Europese Unie vormt de aanleiding om te waarschuwen voor nationalistische tendensen die honderd jaar geleden de Duitse gewelddaden inspireerden, maar die ook vandaag nog goed gedijen en talrijke conflicten voeden overal ter wereld. De uitdaging be-

staat erin om zich niet in slaap te laten wiegen door de vele eerbewijzen en herdenkingsplechtigheden, zo stelt Gauck aan het Monument voor de Intergeallieerden, maar om lessen te trekken uit de oorlogen en zich te verzetten tegen de schendingen van mensenrechten vandaag.

Wat kunnen we nu besluiten uit deze korte analyse? Klinken de woorden van de Duitse vertegenwoordigers zo gewichtig omdat honderd jaar Grote Oorlog een verschuiving in het herinneringsregime inluidt – de overgang van een communicatieve herinnering gebaseerd op het doorgeven van ervaringen, naar een culturele herinnering zonder 'levende' band⁷? Of hebben we met de herdenkingen een koerswijziging ingezet die een meer ethische invulling van internationale relaties aangeeft? Sinds een dertigtal jaren stapelen de spijtbetuigingen, excuses en symbolische verzoeningen zich immers op.

De Franse filosoof Jean-Marc Ferry zou geneigd zijn om die laatste verklaring naar voor te schuiven. Tegenwoordig wordt het verleden op een nieuwe manier ingezet in de buitenlandse politiek, zo schrijft de auteur. De toespraken van de Duitse vertegenwoordigers zijn een voorbeeld van wat hij een "reconstructieve ethiek"⁸ noemt: een soort van spijtbetuijging waarbij de schuldige landen het geweld tegenover de slachtoffers erkennen en de feiten ook als integraal onderdeel beschouwen van hun nationale geschiedenis.

Vervolg op p. 4 →

(5) In het algemeen is er in Nederlandstalige kranten minder aandacht voor de herdenking van de invasie in augustus 1914 (we bestudeerden de edities van het weekend van 2-3 augustus, maandag 4 en dinsdag 5 augustus 2014). Enkel de Franstalige pers verslaat het bezoek van de koning aan Thimister, waar de eerste Belgische soldaat is gesneuveld, en aan het Fort van Loncin op 3 augustus. Kranten in de beide landsdelen wijden wel verschillende pagina's aan de eeuwherdenking op maandag 4 augustus. Ze citeren ook de Duitse Bondspresident en prijzen diens ingetogenheid, hoewel die verschillend wordt geïnterpreteerd door *La Libre Belgique* en *Het Laatste Nieuws*: de Nederlandstalige krant ziet in die houding immers een verontschuldiging – de Franstalige krant vermijdt juist het woord 'excuses' – en citeert Gauck wanneer hij verwijst naar "gevoelens van superioriteit en extreem nationaal egoïsme" (*Het Laatste Nieuws*, dinsdag 5 augustus, 4).

(6) Toespraak van ambassadeur Dr. Eckart Cuntz tijdens zijn bezoek aan Dinant op vrijdag 15 augustus 2014. De Frans-Duitse vriendschapsband werd aangehaald tijdens verschillende evenementen. Zo legden de Duitse en Franse ambassadeurs op 15 augustus 2014 gezamenlijk een bloemenkrans neer tijdens de ceremonie in Dinant ter nagedachtenis van de burgerslachtoffers. Ze waren ook vaak samen aanwezig op plechtigheden in 2013.

(7) Egyptoloog en cultuurhistoricus Jan Assmann maakte voor het eerst het onderscheid tussen culturele en communicatieve herinnering in zijn boek *Das kulturelle Gedächtnis. Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, Beck, 2013.

(8) Jean-Marc Ferry, *L'éthique reconstructive*, Parijs, Le Cerf, 1996.

→ Vervolg van p. 3

Deze redenering vinden we bijvoorbeeld terug in de toespraak die de voormalige Bondspresident Richard von Weizsäcker op 8 mei 1985 hield voor de Bundestag. Naar aanleiding van de veertigste verjaardag van het einde van de Tweede Wereldoorlog verwees hij naar de verantwoordelijkheid van het Duitse volk tegenover de moorddadige waanzin van de nationaalsocialistische regering en riep hij op om de herinnering levendig te houden ("die Erinnerung wachzuhalten")⁹.

De reconstructieve ethiek of "ethiek van de verantwoordelijkheid voor het verleden"¹⁰ bestaat volgens Ferry uit twee luiken: een intellectueel luik waarvoor kennis van het gewelddadige verleden vereist is, en een moreel luik waarin dat verleden als dusdanig wordt erkend in de publieke ruimte en initiatieven worden genomen tot symbolisch herstel. Hoewel de reconstructieve ethiek is gericht op de misdaden en slachtoffers in het verleden, is ze door het bijbehorende herinneringswerk toch sterk verankerd in het heden. Tot slot is er een bepaald soort van zelfbeschouwing en zelfkritiek voor nodig. In het geval van de Eerste Wereldoorlog gaan de schuldige landen op zoek naar een nieuw referentiepunt voor hun herinneringsbeleid en worden nationale herinneringen opengebrouwen om uiteindelijk "zichzelf in de ander te herkennen"¹¹. Laat dat nu net de visie zijn die Joachim Gauck verkondigt aan de Leuvense universiteit: hij legt daar duidelijk de nadruk op het universele leed dat de oorlog heeft veroorzaakt. Hij las dagboek-aantekeningen van soldaten aan beide zijden van het front en besluit dat zij een "duidelijke, schokkende" boodschap brengen. "Het lijden, de ontberingen en angsten waren overal dezelfde en maakten geen onderscheid tussen vriend en vijand. Wanneer we nu dit verleden herdenken, herdenken we ook dat het leed ondanks alle tegenstellingen een gezamenlijk leed was".

“Deze oorlog begon in West-Europa met de door niets te rechtvaardigen inval van Duitsland in het neutrale België”

De Duitse vertegenwoordigers stelden hun toespraken op in de geest van deze reconstructieve ethiek. Ze verwijzen naar de misdaden van het Duitse leger en nemen die op in hun nationale geschiedenis. Ze erkennen ook hun blijvende verantwoordelijkheid. Hun doel is om samen te werken aan een gedeelde geschiedenis, om een gemeenschappelijke herinnering op te bouwen aan het oorlogsgeweld en het leed dat alle mensen en volkeren trof, over alle grenzen heen. Honderd jaar na de feiten wordt dat stilaan een culturele, en geen communicatieve herinnering. Een soort van moreel imperatief om de vrede te bewaren en respect te tonen voor de onvervreembare rechten van de mens, op het Europese continent en daarbuiten. Dat is de les die Duitsland moet trekken uit haar "rampzalige geschiedenis", om de woorden van Joachim Gauck in Luik aan te halen. Het is niet alleen een les voor Duitsland, maar voor alle staten en naties wereldwijd.

Het mag enigszins verbazen dat de toespraken zo weinig weerklank vonden in de Belgische media. Kranten, radio- en tv-zenders besteedden nochtans maandenlang uitgebreid aandacht aan de gruweldaden die de Duitse troepen in augustus 1918 pleegden tegenover de Belgische burgerbevolking. Uiteraard vermeldde de pers kort de aanwezigheid van Bondspresident Gauck of ambassadeur Cuntz in de martelaarssteden – *La Libre Belgique* publiceerde zelfs een paginalang interview met de ambassadeur – maar analyses of uitgebreid commentaar ont-

breken. Die stilte valt misschien te verklaren door het feit dat de Belgen deze tragische gebeurtenissen wat vergeten waren en er nu plots overal en op elk moment van de dag mee geconfronteerd worden. Er is waarschijnlijk tijd nodig, zodat de emoties kunnen bekoelen en de Belgen dit verleden kunnen verwerken. Dan is het aan de media om zich te gaan verdiepen in de rol van Duitsland in het herinneringsdebat. ■

Geneviève Warland, Laurence van Ypersele en Valérie Rosoux,
Université Catholique de Louvain

Vertaling: Anneleen Spiessens

Dit artikel werd gepubliceerd in *Getuigen tussen geschiedenis en herinnering*, n° 119, 2014. De inhoudstafel en de samenvatting van dit nummer vindt u op de website van de Stichting Auschwitz: www.auschwitz.be

(9) Deze rede is terug te vinden op de site van de Bondspresident:

http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html.

In zijn artikel "L'idée d'une justice reconstructive dans les relations internationales" [Het concept van een reconstructieve gerechtigheid in internationale relaties] geeft Ferry het voorbeeld van Jacques Chirac die in 1995 de razzia's van de *Vel d'Hiv* herdacht:

<http://users.skynet.be/sky95042>.

(10) Jean-Marc Ferry, *L'éthique reconstructive*, op. cit., p. 40.

(11) Jean-Marc Ferry, *Europe, la voie kantienne. Essai sur l'identité postnationale* [Europa, de weg van Kant. Essay over de postnationale identiteit], Parijs, Le Cerf, 2005, p. 86.

DE STRIPROMAN IRMINA

Een vraaggesprek over discriminatie, keuzevrijheid en herinnering

In 2014 publiceerde Barbara Yelin *Irmina*, een striproman over hoe een jonge Duitse vrouw betrokken raakt bij het nationaalsocialisme. *Irmina* verscheen oorspronkelijk in het Duits (Reprodukt Verlag, 2014) en werd al in het Frans vertaald (Actes Sud, 2014); een Engelse vertaling is op komst (SelfMadeHero, maart 2016). We hebben een gesprek met de auteur en met de historicus Alexander Korb, die meewerkte als adviseur en voor het nawoord tekende.

Irmina vertelt het verhaal van een Duitse vrouw die haar eigen leven wilde leiden, maar door omstandigheden, een gebrek aan initiatief en misschien door pragmatische overwegingen een doorgeefluik wordt van het nazivertoog, hoewel ze daar aanvankelijk vrij onverschillig tegenover stond. Was het de bedoeling met dit onderzoek 'naar wat fout ging' een persoonlijk inzicht te bereiken of dwingende vragen te stellen aan de Duitse 'derde generatie'? In hoeverre verschillen de vragen die de striproman oproept van de vragen van vorige generaties?

B.Y.: Terwijl ik het boek schreef, praatte ik met andere Duitsers van mijn generatie en ik ontdekte dat de meesten met hun familiegeschiedenis op nagenoeg dezelfde wijze omgaan als ikzelf. We leren, gedenken en reflecteren veel over de geschiedenis van het nationaalsocialisme en de Shoah, maar vaak gaan we niet dieper in op de rol die onze eigen familieleden tijdens die periode speelden, of het nu om onze grootouders of hun ouders gaat. Voor haast iedereen met wie ik erover sprak, is dat een belangrijke kwestie. Er zitten veel gaten in het familiegeheugen en de daarmee gepaard gaande schuld,

zoals Harald Welzer beschreef in zijn boek *Opä war kein Nazi*. En vaak kunnen die gaten vandaag niet meer worden gevuld, omdat het grootste deel van die generatie overleden is. Ik weet niet of de aard van de vragen is veranderd sinds de laatste generatie, die van onze ouders. Wat ik wel weet, is dat heel wat vragen tot op vandaag niet zijn gesteld.

A.K.: Ik sluit me aan bij wat Barbara net zei. Gewoonlijk wordt erkend dat de Duitsers verantwoordelijkheid hebben opgenomen voor de Holocaust als universeel symbool niet zonder risico. Door deze genocide als de moeder van alle misdaden te bestempelen, ontstaat het risico dat hij tot iets grotendeels abstracts verwordt, met sommige ouders die als het absolute kwaad worden afgeschilderd. Terwijl de Holocaust op het terrein en in het leven van gewone Duitsers vaak tot uiting kwam in eenvoudige en alledaagse vormen van uitsluiting. Dat is ook niet nieuw; zeker als je getuigenissen van overlevenden leest, kom je

Het stripverhaal

Midden jaren dertig. Vol ambitie vertrekt de jonge Duitse Irmina naar Londen om er haar opleiding internationaal secretariaat aan te vatten. Ze ontmoet er Howard Green, een kleurling die in Oxford studeert. Door hun gemeenschappelijke streven naar een onafhankelijk bestaan voelen ze zich meteen verbonden. Maar er komt een abrupt einde aan hun vriendschap wanneer Irmina door de politieke situatie gedwongen wordt naar Berlijn terug te keren.

In het nationaalsocialistische Duitsland leert ze snel dat de rust die ze nastreeft enkel bereikt kan worden als ze de misdadige ideologie van het regime niet in vraag stelt. Ze buigt voor het heersende politieke klimaat en huwt met een SS-officier. Wanneer ze in de jaren tachtig een uitnodiging van Howard ontvangt, komt het verleden terug boven.

Barbara Yelin baseerde zich op een waar gebeurd verhaal voor het schetsen van deze kronkelende levensgeschiedenis, die getuigt van de passieve betrokkenheid van heel wat mensen bij het NS-regime. De striproman werd met meerdere prijzen onderscheiden: de PENG prijs (2015) voor het beste Duitse stripverhaal (München), de Artemisia prijs (2014) voor het beste stripverhaal met een vrouw in de hoofdrol (Parijs) en de prijs van de Tagesspiegel voor het best getekende stripverhaal in 2014.

Vervolg op p. 6 →

→ Vervolg van p. 5

heel wat te weten over de platvloerse en kleingeestige vormen van discriminatie waarvan de Joden het slachtoffer waren. Maar Barbara laat dit zien vanuit het standpunt van een gewone Duitse. Dat vind ik bepaald opmerkelijk, want zo houdt ze ons een spiegel voor.

Irmina beeldt een jonge vrouw af die tijdens de jaren dertig in Londen het hoofd biedt aan het racisme tegen haar zwarte vriend Howard, maar tijdens de jaren veertig partij kiest voor het nazisme, of het minstens gedooft. Dat houdt verband met een bredere gedrags- en mentaliteitswijziging, ook naar zichzelf en haar land toe. In hoeverre zijn Irmina's complexe en vaak persoonlijke wisselende belangen illustratief voor de bredere context in het toenmalige Duitsland, en misschien voor selectieve reacties op discriminatie in het algemeen?

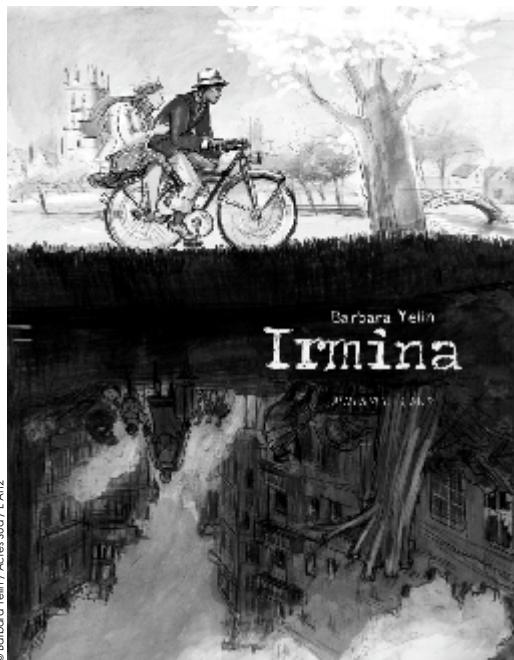
B.Y.: In het begin, in 1935 in Engeland, voelt het voor Irmina aan alsof ze zelf deel uitmaakt van een minderheid. Niet alleen als Duitse in het buitenland, die in die periode natuurlijk kritisch wordt bekeken, maar ook als vrouw uit de middenklasse die niet wil huwen en zelf in haar levensonderhoud wil voorzien. Als ze bevriend raakt met Howard, die krijgt af te rekenen met discriminatie en racisme, neemt ze het voor hem op, omdat ze zich op een bepaalde manier verwant voelt met hem. Maar niet veel later gaat ze hem zijn succes als wetenschapper in Oxford benijden en wordt ze zelf racistisch. Haar eigen status en ambities komen steeds op de eerste plaats. Zoals Howard het uitdrukt nadat ze hem verdedigd heeft tegen een racistische uitlating: "Je deed het niet voor mij, je deed het voor jezelf". Ze wil zich niet inlaten met politiek en neemt zelfs tijdens haar verblijf in Engeland geen positie in tegen het nazisme. In dat opzicht is er geen bredere mentaliteitswijziging tegenover zichzelf of haar land wanneer ze later

terugkeert naar Duitsland. Wat aanvankelijk een tegenspraak lijkt, blijkt dat uiteindelijk niet te zijn. Ze keert terug naar Duitsland en als Gregor erop aandringt dat ze partij kiest voor een grotere, succesvollere groep, namelijk de aanhangers en begunstigen van de nazi's, laat ze haar plannen voor een zelfstandig leven vallen en trouwt met hem, een nazichitect en lid van de SS, in lijn met haar ambitie om maatschappelijk hogerop te raken. Ze ziet en veroordeelt discriminatie alleen als ze er zelf het slachtoffer van is. Een houding vol eigenbelang.

A.K.: Ik wil eraan toevoegen dat Irmina typisch is voor de miljoenen Duitsers die vóór 1933 niet stemden voor de nazi's noch hen steunden, maar meer en meer onder de indruk kwamen van hun echte en vermeende successen, en beseften dat ze daar zelf hun voordeel mee konden doen. De prijs die de meeste Duitsers daar gewillig voor betaalden, was dat ze een oogje moesten dichtknijpen voor de vervolging van Joden en andere minderheden.

Een aantal romanciers, onder anderen de Franse schrijver André Schwarz-Bart, hebben de ervaring van de Jodenvervolging op één lijn gesteld of vergeleken met de slavernij of racistische discriminatie van zwarten. Maar in deze striproman krijg je de contrasterende verhalen van een met succes geëmancipeerde zwarte Brit en het gebrek aan emancipatie van een Duitse vrouw die 'grootse plannen' had maar er niet mee doorging. Houdt dit alles een afkeuring in van het feit dat toenmalige Duitse middens zo weinig kritisch waren, of is het specifiek gericht op de rol en houding van vrouwen? Tracht je in je striproman ook begrip op te brengen voor Irmina's situatie? Welke rol speelt het succesverhaal van haar zwarte vriend in dit verband en had je een specifieke (opvoedende) bedoeling met het vrij sterke contrast tussen beide verhalen?

B.Y.: Ja en nee. Zoals ik in het voorwoord vermeld, is de tegenstelling tussen beide levens een feit. Dat feit riep een vraag bij me op, meer

© Barbara Yelins / Actes Sud / L'An2

← Kaft van Barbara Yelins *graphic novel* Irmina (Actes Sud BD, 288 p., vertaald uit het Duits door Paul Derouet, ISBN 978-2-330-03641-6)

bepaald hoe je je levensplannen tracht te realiseren en wat daarvan de gevolgen zijn. En natuurlijk kun je je moeilijk voorstellen dat Howard zijn ambitieuze plannen zou opbergen omdat hij als prille twintiger verliefd wordt op een blanke vrouw – dat had niet gewerkt, niet in de werkelijkheid en ook niet als verhaal in mijn roman. Daaruit blijkt ook waar beiden voor staan, Irmina als blanke Duitse vrouw, Howard als zwarte student uit West-Indië, en welke kansen ze al dan niet kregen. Het aspect dat het meeste met geslacht of ‘gender’ verband houdt, is dat Irmina zich als vrouw altijd in het privéleven kan terugtrekken door te huwen, terwijl dat voor Howard geen optie is.

A.K.: Barbara's roman is een mooie illustratie van intersectionality, de studie van de overlappingen tussen vormen of systemen van onderdrukking, overheersing en discriminatie. De voorverkiezingen in 2008 voor de Amerikaanse Democratische Partij, waarbij Hilary Clinton en Barack Obama het tegen elkaar opnamen, zijn vaak in die termen beschreven, en ‘ras overwint geslacht’ was toen een vaak gehoorde, voortijdige conclusie. Howard ondervindt discriminatie vanwege zijn ras, maar hij kan een mannelijk carrièreplan najagen. Irmina wordt gediscrimineerd vanwege haar geslacht, maar haalt veel voordeel uit het feit dat ze een blanke Duitse is. Het is geen toeval dat ze op elkaar verliefd worden in Londen, waar ze allebei buitenstaanders zijn. Het verhaal is ondenkbaar in Berlijn, waar Irmina geen buitenstaander was, en we kunnen er ook niet van uitgaan dat ze door haar affaire met een zwarte man kritisch wordt aangaande de Jodenvervolging in nazi-Duitsland. Het is een feit dat Duitse vrouwen onder het nazisme kansen kregen en die grepen ze ook actief aan, vaak ten nadele van gediscrimineerde groepen, zoals we nu weten dankzij recente studies over vrouwen als nazidaders. Zich terugtrekken in het privéleven was één mogelijkheid, zoals Barbara zei. Irmina is in dit verband trouwens geen

slachtoffer; ze kiest zelf voor die optie.

Sommige bronnen voor deze striproman zijn gebaseerd op je eigen familiegeschiedenis, een aantal op andere documenten. Hoe ging je daarmee op tijdens het schrijven van de roman?

B.Y.: Het is net een puzzel. Ik combineerde heel wat stukjes uit mijn familiegeschiedenis met stukjes uit andere, vergelijkbare levens, of met ingebeelde stukjes. Ik wilde niet noodzakelijk de biografie van mijn grootmoeder vertellen. Ik was geboeid door de vragen die bij me oprezen nadat ik dagboeken en brieven uit haar nalatenschap had gevonden. Ik wilde een roman, een verhaal in beelden maken en ik veranderde eigenhandig en doelbewust bepaalde delen van haar verhaal, vanwege de plot en ook om me te concentreren op kwesties die me boeiden. Met de hulp van Alexander paste ik dit familieverhaal in de bredere context van de nazitijd in. Als Irmina bijvoorbeeld in de openbare ruimte in antisemitische rellen terecht komt of bijeenkomsten van de nazipartij bijwoont, dan is dat vaak ontleend aan foto's uit die tijd. Sommige lezers zullen ze herkennen in de schetsen.

Hoe verliep de samenwerking met een historicus in de praktijk en hoe beïnvloedde een en ander het tot stand komen van je striproman? In welke fase(n) van het werk vond de uitwisseling plaats en hoe hebben jullie dat proces ervaren? Waren er verschillen in aanpak en interpretatie?

B.Y.: Ik deed zelf veel opzoekingswerk, maar ik was heel dankbaar dat Alexander de feiten controleerde. Maar nog belangrijker vond ik onze gesprekken over hoe Irmina's verhaal algemene vragen weerspiegelt aangaande het door de vingers zien van de nazimisdaden, en hoe zwijgen en stilte ook de regel waren in de kleinste groepen, de gezinnen die niet wilden zien wat er gaande was.

A.K.: Voor mij was het een unieke kans, want wanneer kan een historicus anders meewerken aan een striproman? Ik was erg onder de indruk van Barbara's grondige opzoekingswerk voor dit boek. En ook van het aanvoelen dat ze had ontwikkeld. Ze mag dan niet alle discussies hebben gelezen over gewone Duitsers als daders, of over hoe krachtig de Volksgemeinschaft van de nazi's wel was en waarom die voor Duitse vrouwen zo aantrekkelijk was, maar ze had wel alles bij het rechte eind en vertelde een verhaal dat exact uitdrukt waar historici tegenwoordig over debatteren. Mijn taak bestond er dus vooral in haar gerust te stellen over wat ze sowieso al deed. Maar het is ook boeiend om het om te draaien: ik ging nadenken over mijn eigen werk en werd een beetje jaloers dat ik niet met fictieve personages aan de slag kan. Misschien doe ik dat ooit wel.

De striproman gaat over relaties van medeplichtigheid, maar bevat geen directe verwijzingen naar de volkenmoord. Veeleer stelt hij scherp op de dagelijkse ontberingen van de Duitse bevolking en haar ideologische twisten en meningsverschillen. Hoe verhoudt de roman zich tot de vraag wat het Duitse volk in die tijd al dan niet wist?

B.Y.: Dat wilde ik net te weten komen via opzoekingswerk en door het verhaal op te bouwen: wat kon iemand als Irmina over de Holocaust weten? Er zijn meerdere gelegenheden waardoor ze meer te weten zou kunnen komen, maar ze wil gewoon niet luisteren naar wat mensen te vertellen hebben. Ze had het kunnen weten, maar ze gaat het uit de weg. Ze concentreert zich op haar dagelijks leven en trekt zich meer en meer terug achter de gordijnen van haar woonkamer.

Vervolg op p. 8 →

→ Vervolg van p. 7

A.K.: Ik vind Irmina een mooi voorbeeld van het argument dat het geen toeval was als je niets wist, veeleer een actieve keuze. Beslissen dat je niets wilde weten vergde energie, bewustzijn, een grote dosis actieve onwetendheid en een talent voor zelfbedrog. En het veroorzaakte een volledig gebrek aan invoe-lingsvermogen, want je moest voortdurend wegstijven als je eigen geweten werd aangesproken. Veel Duitsers werden heel goed in 'niet weten', waardoor ze zichzelf na de oorlog makkelijker als slachtoffers konden zien. Het feit dat ze zichzelf ervan moesten afschermen bewijst ook hoe wijdverspreid de kennis over de volkerenmoord in Duitsland wel was.

In dit verband: Irmina's hooggeplaatste echtgenoot lijkt betrokken bij het regeringsbeleid, maar hij weidt nauwelijks uit over de wreedheden, de moorden, de verschrikking. Enerzijds was dit misschien lang een taboe in de uitbeelding van de Holocaust; anderzijds maakt het inmiddels wellicht deel uit van de algemene (en

zelfs voor de hand liggende) culturele bagage van de lezer, van zijn encyclopedische kennis? Welke rol spelen historische verwijzingen en informatie volgens jullie in een striproman, in het bijzonder wat de Shoah betreft, maar ook ruimer, aangaande de toenmalige situatie?

B.Y.: Ik ga er natuurlijk van uit dat de historische feiten over nationaalsocialistisch Duitsland en de Shoah bij de lezer bekend zijn. Het boek werkt alleen als je beschikt over die historische achtergrond, de dingen die de protagonist niet zien. Voor mij is het nawoord van Alexander heel belangrijk; het is niet zomaar een toevoegsel, het maakt deel uit van het boek. De roman laat Irmina's standpunt zien en roept vragen op, het nawoord gaat dieper op de zaken in en schetst de historische context voor wie daar behoefte aan heeft.

A.K.: Dat is een interessante vraag, want ik weet zelf niet altijd wat mijn studenten al weten als ik het leslokaal binnenstap. De Holocaust fungeert als een erg brede culturele referentie, die schijnbaar voor iedereen duidelijk is. Maar zodra ik in discussie

treed met studenten, wordt het duidelijk dat hun begrip van de Holocaust vaak erg vaag is. Wat het stripverhaal betreft, denk ik dat Barbara de juiste balans heeft gevonden, vooral omdat ze ook aandacht heeft voor het onuitspreekbare, de stilte en het slecht geweten. Het boek kan zeker in het onderwijs worden gebruikt, maar het is geen schoolboek, en meer 'achtergrondinformatie' had het verhaal kunnen schaden. In mijn korte nawoord bespreek ik hoe de roman zich verhoudt tot historiografische discussies rond de reacties van het Duitse volk tijdens de Holocaust.

Kleur heeft in de striproman duidelijk een symbolische betekenis, en dat begint al met het omslag. In hoeverre weerspiegelt het gebruik van kleur en vorm het tijdsverloop en de ontwikkelingen in het verhaal?

B.Y.: Kleur en de vorm van de kaders zijn instrumenten om het verhaal te vertellen. In het begin is er meer ruimte, helderder kleuren, losstaande tekeningen, wat wijst op de grotere mogelijkheden, de bredere kijk van de protagonisten. Maar

© Martin Friedrich

→
Barbara Yelin studeerde kunst aan de Universiteit van Hamburg. Ze werkte als gastprofessor aan de Universiteit van Saarbrücken en verzorgt workshops voor het Goethe-Institut en andere culturele organisaties

© Alle rechten voorbehouden

Alexander Korb is professor moderne geschiedenis aan de Universiteit van Leicester (Verenigd Koninkrijk), waar hij het Stanley Burton Centre for Holocaust and Genocide Studies leidt

in het tweede deel, in Berlijn, wordt het coloriet veel donkerder en de beeldkaderjes smaller, om zo de vernauwde kijk van Irmina duidelijk te maken. In het derde deel, in de jaren tachtig, is er opnieuw licht en kleur, om het gevoel te versterken van een andere periode en leeftijd.

Bepaalde stripromans hebben een sleutelrol gespeeld in het aankaarten van geheugenkwesities omtrent de Shoah en andere gevallen van volkerenmoord en grootschalige wredeheden. Heb je specifieke invloeden ondergaan en hoe zou je het potentieel van het medium op dit vlak omschrijven?

B.Y.: *Maus is natuurlijk zeer belangrijk geweest, niet alleen voor mij en mijn werk, maar voor de ontwikkeling van de striproman in het algemeen; het is misschien wel het belangrijkste stripverhaal ooit. Maar ik word ook beïnvloed door andere romans, films, theoretische boeken en moderne kunst. Ik denk niet dat strips op*

zich beter geschikt zijn om over die zaken te vertellen en na te denken, maar ik denk dat ze het even goed kunnen. Tekenen biedt natuurlijk bijzondere mogelijkheden. Dankzij de stripwetenschap weten we dat het zien of 'lezen' van eenvoudig getekende gezichten of dierenhoofden, zoals in Maus, het eenvoudiger maakt om je te identificeren met de figuren in een boek; het maakt de leeservaring persoonlijker. Er is iets heel bijzonders aan het vertellen van verhalen met tekeningen.

Hoe zie je het actuele belang van deze striproman voor jongeren, studenten en lezers in het algemeen? Welke vragen wil je oproepen?

B.Y.: *Irmina is in de eerste plaats een roman, geen geschiedenisboek. En ik hoop dat het door lezers van alle leeftijden zal worden gelezen. Ik vond het belangrijker om vragen op te werpen dan ze te beantwoorden. Ik denk dat het boek vragen kan stellen die niet alleen verband houden met*

de geschiedenis, maar met zaken van alle tijden. Kwesties als trouw blijven aan je overtuigingen, kiezen voor een bepaalde houding, het verloop van je leven in vergelijking met je eerdere overtuigingen, weggijken omdat dat makkelijker is, en de complexiteit van dit alles, het zijn onderwerpen waar de lezer hopelijk op zijn manier over zal nadenken. ■

Interview:
Fransiska Louwagie
Lecturer in French Studies,
Stanley Burton Centre for Holocaust
and Genocide Studies,
University of Leicester

Fabian Van Samang
Doctor in de geschiedenis en leerkracht
Klein Seminarie Roeselare

Vertaling: Gorik de Henau

'Kristalnacht'

1/ Doelstellingen

- ✓ Vertrekkend van de striproman *Irmina*, een kritisch en onderbouwd oordeel vormen over de verschillende houdingen van het Duitse volk ten opzichte van de gebeurtenissen die bekend staan als 'Kristalnacht'
- ✓ Mogelijke acties tegen discriminatie en racistische agressie uitwerken

2/ Activiteiten

- ✓ De leerlingen worden gevraagd om de gebeurtenissen van 9 november 1938, die bekend staan als de *Reichskristallnacht* of de pogrom, te bestuderen en enkele passages (vooral pagina's 179-181 en 186-187) uit de *graphic novel* nauwkeurig te analyseren. Aan de hand van deze lectuur gaan ze na (a) wat gewone Duitsers zagen, (b) wat ze deden, en (c) hoe ze reageerden.
- ✓ Vereiste voorkennis: leerlingen onderzoeken het begrip 'pogrom'. Ze verzamelen en bediscussiëren historisch bronnenmateriaal over de 'kristalnacht', die ze onder meer kunnen terugvinden op: <http://historiek.net/tag/kristalnacht/>

p. 179

p. 180

p. 181

Alle foto's © Barbara Yellin / Acties Sud / L'An2

3/ Aanzet tot antwoord

✓ Gebruik makend van de afbeeldingen kunnen leerlingen aangespoord worden om verschillende reactiepatronen te detecteren: stilzwijgende goedkeuring en actieve deelname, terughoudendheid en nieuwsgierigheid, maar ook schaamte en kritiek. De leerlingen kunnen nadenken over de vraag welke risico's, moeilijkheden, uitdagingen met elk van die reacties gepaard gingen (zie ook laatste punt).

✓ Leerlingen kunnen de mogelijke drijfveren voor het afkeuren en bekritisseren van de opstanden bediscussieren. Ze kunnen daarbij onderscheid maken tussen kritiek op basis van ethische gronden (medelijden met de Joden) en kritiek op de opstanden omdat ze

'vulgair' – ofwel 'on-Duits', destructief en duur – zouden zijn (zie p. 181). Het gros van de kritiek was effectief gericht op het 'vulgaire karakter' van de gebeurtenis, en niet zozeer op het feit dat de Joden op raciale gronden werden vervolgd.

✓ De leerlingen kunnen aansluitend nagaan waarom de pogroms doorgaan worden aangeduid als 'de nacht van het gebroken glas' – hoewel duidelijk blijkt dat een groot deel van de gebeurtenissen zich overdag voltrok.

✓ Ten slotte kan men bediscussieren hoe eventuele interventies in het voordeel van de slachtoffers er uit zouden kunnen zien. Dit kan men niet recht-

streeks afleiden uit de afbeeldingen, maar ze kunnen dienen als bron van inspiratie. Welke houdingen kan men aannemen tegenover gevallen van discriminatie of agressie? De leerlingen kunnen voorbeelden uit verschillende contexten bediscussieren – zelfs uit hun eigen leefwereld. Wat de 'pogromnacht' betreft weten we dat sommige agenten en brandweerlui, ondanks het verbod van SA of SS-leden, toch de vuren blusten. Er waren burgers die hun Joodse vrienden en burens verstoppen en hun eigendommen beschermden. En we weten ook dat omstanders en ooggetuigen met mekaar bekechften en zich tegen de pogrom keerden. Maar dit soort reacties waren eerder uitzonderlijk.

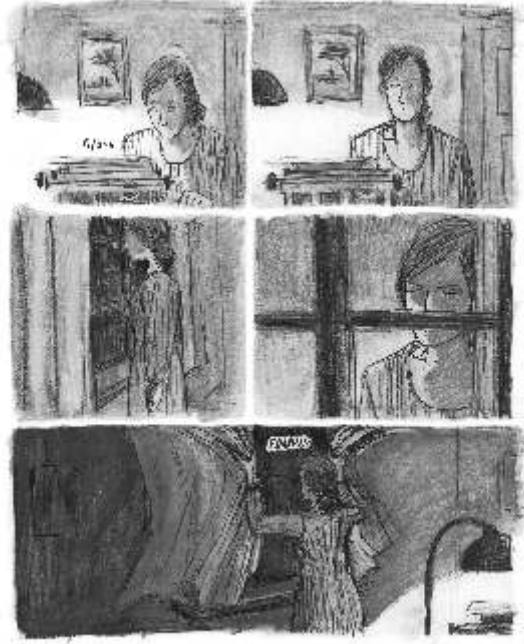

p. 186-187

→ Vervolg van p. 11

p. 188

p. 189

p. 195

p. 196

p. 197

4/ Uitbreiding

✓ Leerlingen kunnen zich baseren op de passages op pagina's 188-189 en 195-196 om te bediscussiëren hoe de Duitsers met de genocide omgingen; ze kunnen factoren als onwetendheid, doelbewust weggijken en actieve verdringing van kennis in het debat betrekken.

✓ Pagina's 197 en 205-206 doen vragen rijzen als 'welk voordeel konden de Duitsers halen uit de vernietiging van de Joden' en – meer in het algemeen – 'hoe (of waarom) gaven Duitsers de Joden de schuld voor hun eigen slechte geweten en schuldgevoel?'.

Alexander Korb

Senior Lecturer in Modern European History,
Stanley Burton Centre for Holocaust and Genocide Studies,
University of Leicester

Vertaling: Fabian Van Samang

p. 205

p. 206

FRANS-JOODSE JEUGD ONDER HET VICHY REGIME

Een nieuwe zienswijze

— Op ogenschijnlijk paradoxale wijze besloot het Franse Vichyregime Joodse jongeren te betrekken bij sommige van zijn programma's voor nationale vernieuwing. Daniel Lee, auteur van *Pétain's Jewish Children: French Jewish Youth and the Vichy Regime, 1940-42* (Oxford University Press, 2014), onderzoekt om welke redenen sommige jonge Franse Joden trachtten mee te werken aan een aantal initiatieven van het Vichyregime en waarom dit regime hun deelname in zekere zin aanmoedigde.

Op 1 mei 1941 namen de Frans-Joodse Scouts, de 'Éclaireurs Israélites de France' (EIF) deel aan officiële vieringen voor de residentie van maarschalk Pétain in Vichy (zie foto). De Joodse Scouts waren niet per vergissing uitgenodigd om aan dit evenement deel te nemen. Wel integendeel, naast de katholieke, protestantse en seculiere scoutsfederaties werd de Joodse Scouts door de Vichyregering van meet af aan opgenomen in *Scoutisme Français*, de enige door het regime erkende scoutsvereniging. Joodse deelname aan de ideologische programma's

van Vichy bleef niet tot scouting beperkt. Van 1940 tot 1942 werden jonge Franse Joden uit de hele Vrije Zone uitgenodigd om samen met hun niet-Joodse collega's deel te nemen aan een hele reeks initiatieven waarmee het regime het land wilde doen herleven in de nasleep van de nationale nederlaag tegen Duitsland. De deelname van Joodse jongelingen aan officiële plechtigheden en door Vichy geïnspireerde jeugdbewegingen tijdens de beginjaren van de bezetting staat in sterk contrast met de intussen vertrouwde beelden van de door het regime georkestreerde uitsluiting van Joden.

De marginalisering van de Joden onder Vichy

De soevereine Vichyregering, die in de zomer van 1940 werd opgericht in de nasleep van de wapenstilstand met nazi-Duitsland, vaardigde na haar ontstaan een reeks wetgevende besluiten uit waarmee ze Joden van de rest van de nationale gemeenschap trachtte te isoleren. De antisemitische wetgeving van Vichy was volledig Frans en niet, zoals velen bij de bevrijding beweerden, het gevolg van Duitse druk¹. Via de Joodse statuten van 3 oktober 1940 en 2 juni 1941 werden Joden uitgesloten van burgerlijke en vrije beroepen. In maart 1941 creëerde Vichy zijn eigen 'Bureau voor Joodse Zaken' onder leiding van de beruchte antisemiet Xavier Vallat. In de loop van de bezetting ontplooide dit ministerie wettelijke initiatieven om Joden van hun materiële bezittingen te beroven en stelde het verdere maatregelen voor om hen naar de marge van de samenleving te verbannen. Zoals te zien was in recente ontroerende films als *Haar naam was Sarah* en *La rafle* nam het aantal Joodse arrestaties en opsluitingen toe naargelang de bezetting voortduurde. Op het moment van de bevrijding in de zomer van 1944 had Frankrijk meer dan 76.000 Joden naar nazivernietigingskampen in het oosten gedeporteerd.

↓ De Éclaireurs Israélites de France voor het Hôtel du Parc, Vichy, 1 mei 1941

© Mémorial de la Shoah, CDJC, MI 738

(1) Susan Zuccotti, *The Holocaust, the French and the Jews*, Yale University Press, New York, 1993, p. 56.

Er is veel geschreven over de pijnlijke ervaring van het Franse Jodendom in deze periode. Het historisch onderzoek naar het Joodse leven onder Vichy heeft zich met name toegeespit op thema's als de Jodenvervolgging, Joods verzet en de inspanningen van de bevolking om Joden te redden. Volgens de bestaande studies was de verhouding tussen de Joodse bevolking en Vichy relatief eenduidig in beide richtingen: de Joden zouden zich als slachtoffers van het nieuwe regime hebben opgesteld terwijl, zo wordt beweerd, de meeste functionarissen van het Vichyregime de uitsluiting van de Joden als een prioriteit beschouwden². Dat Joodse scouts meer dan zes maanden na het goedkeuren van de eerste anti-Joodse wetten onder Vichy nog steeds in het openbaar konden paraderen, lijkt dus in tegenspraak met recent onderzoek, waarin de nadruk wordt gelegd op de antisemitische agenda van het regime. Wat verklaart dan de medewerking van de Joodse scouts als het antisemitisme zo alomtegenwoordig was? Waarom waren deze jongelingen niet ondergedoken?

Op basis van deze en vergelijkbare kwesties stelt mijn onderzoek de vraag naar de algemene geldigheid van de drie standaard gehanteerde categorieën: Jodenvervolgging, Joods verzet en redding van de Joden. Ik beargumenteer dat dergelijke invalshoeken om de verhouding tussen Vichy en de Joden te analyseren maar tot op zekere hoogte zinvol zijn; ze bieden geen verklaring voor een hoop zaken, zoals de medewerking van jonge Franse Joden aan bepaalde officiële Vichyprojecten.

De eerste jaren van Vichy: tussen beginnende jodenvervolgging en gemeenschappelijk project

De deelname van Joodse scouts aan officiële Vichyvieringen wordt begrijpelijk als we minder denken in termen

van slachtofferschap en focussen op samenwerking en gedeelde waarden. Scouting, gemeenschapswerk en buitenleven stonden centraal in het project van de 'Nationale Revolutie'. Op die manier wou Vichy de natie na de nederlaag tegen Duitsland terug opbouwen, op basis van landelijke en traditionele waarden. Maar scouting en fysieke arbeid waren ook zeer belangrijk voor Joodse groepen in Frankrijk die, samen met hun inzet voor het zionisme, een 'hernieuwd contact met de aarde' centraal stelden in hun ideologie, en dat lang voor Vichy aan de macht kwam. Vichy's ijver om de Joden te isoleren van de rest van de samenleving werd dus bemoeilijkt door het belang dat werd gehecht aan een nationale wedergeboorte. Aanvankelijk werd niet getracht om Franse Joden die hieraan wilden meewerken uit te sluiten.

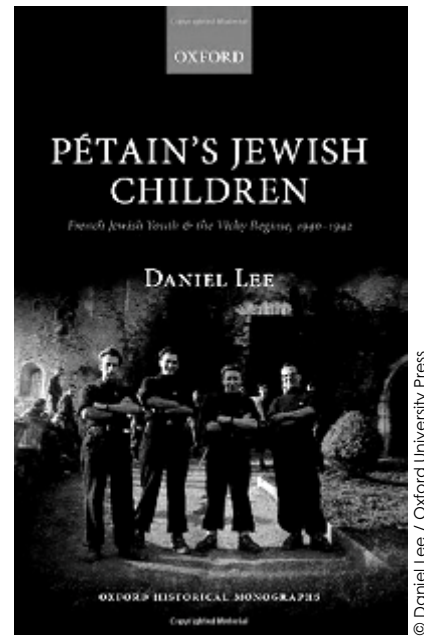
De Duitse overwinning in juni 1940 en de oprichting van de *État français* leidde niet tot een onmiddellijke opheffing van de banden tussen Frankrijk en zijn Joodse burgers. Eerst keken de Joden, net als een groot deel van de bevolking, de kat uit de boom en overwogen ze verschillende opties om deel uit te maken van de Nieuwe Orde. De oprichting van een regering onder leiding van Pétain – de erg populaire Franse maarschalk en gelauwerde overwinnaar van Verdun – was een nieuw en onverwacht gegeven. In de zomer van 1940 kwam er niet meteen een blauwdruk voor radicale verandering. Vichy's aanvangsfase werd integendeel gekenmerkt door improvisatie en compromissen. Ondanks het goedkeuren van anti-Joodse wetten bestond er tijdens de eerste acht maanden van het regime geen overheidsinstelling die ervoor zorgde dat de antisemitische voorschriften werden afgedwongen. In plaats daarvan konden de diverse geleidingen van de ambtenarij de wetten naar eigen inzicht interpreteren. De technocraten, politieke idealisten

en religieuze leiders hadden sterk uiteenlopende prioriteiten. Niet iedereen had de uitsluiting van de Joden bovenaan zijn lijstje staan.

Vervolg op p. 16 →

(2) Zie bijvoorbeeld Serge Klarsfeld, *Vichy–Auschwitz: le rôle de Vichy dans la solution finale de la question juive en France*, 2 dl., Fayard, Parijs, 1985; Michael Marrus en Robert O. Paxton, *Vichy France and the Jews*, Basic Books, New York, 1981; Susan Zuccotti, *op. cit.*

Kaft van Daniel Lee's *Pétain's Jewish Children* ↓ (Oxford University Press, 2014)

© Daniel Lee / Oxford University Press

→ Vervolg van p. 15

Van hun kant namen Franse Joodse jongeren tijdens de eerste twee jaar van de bezetting tegenover Vichy geen eenduidige of onveranderlijke houding aan. Ze interpreteerden de rassenwetten eerder op uiteenlopende manieren, afhankelijk van hun beroep, woonplaats en mate van betrokkenheid bij de instellingen van de Joodse gemeenschap. Roger Stéphane hield tot juni 1941 een dagboek bij in de Vrije Zone; uit een passage blijkt dat het identificeren van de vijand zelfs op dit vergevorderde moment niet zo evident was en dat de reacties van Joodse jongeren niet voor de hand liggend of voorspelbaar waren³.

Ik ben er niet zeker van dat de Engelsen het wel bij het rechte eind hebben. Ik ben er niet zeker van dat het wereldbeeld waar Engeland voor strijdt niet voorbijgestreefd is. Ik ben er niet zeker van dat de Britse belangen niet nog reactionairder zijn dan die van de nazi's. Ik ben er niet zeker van dat we Duitsland a priori moeten tegenhouden in zijn poging om Europa te organiseren, een grote onderneming waar Frankrijk en Engeland na 1918 niet in slaagden. Allemaal vragen die op zichzelf beschouwd geen kiem van antwoord in zich dragen, maar wel moeten worden gesteld⁴.

Hoewel Vichy ontegensprekelijk wetgevingen heeft goedgekeurd waarmee het Joden uit de overheidssector wilde verwijderen en hun aanwezigheid in universiteiten beperken door middel van een numerus clausus, betekende dit niet noodzakelijk dat alle deuren gesloten waren voor Joodse jongeren. Bovendien konden de projecten van Vichy en van de Joodse jongeren soms zelfs hand in hand gaan. Dit blijkt vooral uit de ambitie van sommige Joodse jongeren om een 'Nieuwe Jood' te scheppen en een plek te creëren voor hun eigen 'terug naar de aarde'-project, onder

de hoede van Vichy's 'Nationale Revolutie'. Sinds het einde van de negentiende eeuw hadden veel Joodse schrijvers en zionistische denkers ervoor gepleit dat de Joden hun leven zouden omvormen in functie van een daadkrachtig en productief bestaan. Geïnspireerd door Max Nordau en Aaron David Gordon trachtte de ELF-leiding haar jongeren af te brengen van wat ze als een mondain bourgeoisbestaan beschouwde, om hen te bekeren tot een leven waarin fysieke ontwikkeling en collectieve verantwoordelijkheid centraal stonden. Dergelijke ideeën vonden ingang op hetzelfde moment waarop Vichy zijn eigen 'Nieuwe Man' trachtte te ontwikkelen⁵.

Een Joodse landbouwgemeenschap onder Vichy

Voor de Joodse scouts die komaf wilden maken met de burgerlijke, individualistische bestaanswijze die zij in de Franse samenleving meenden te ontwaren tijdens het interbellum, bood Vichy een kans om hun opvattingen over een landelijke, gemeenschapsgerichte en in het bijzonder Joodse vorm van leven en studeren in de praktijk om te zetten. In de zomer en herfst van 1940 richtten de Joodse scouts een reeks landbouwcommunes op in de Vrije Zone, waarvan de grootste zich in Lautrec (Tarn) bevond. Lautrec had tot doel om Joodse jongeren om te vormen tot autarkische producenten. Te midden van 75 hectaren zorgden de Joodse scouts voor het vee en bewerkten ze de aarde waarin ze zich wilden verankeren. In Lautrec werd getracht om Joodse jongeren liefde voor het land, zionisme en Joodse spiritualiteit bij te brengen. Jonge Franse Joden, genesteld in een afgelegen gemeenschap ver weg van hun vooroorlogse bestaan, werden vertrouwd gemaakt met een nieuwe manier van leven waarin het judaïsme een constante en doorslaggevende

rol speelde. Tijdens de oorlog woonden meer dan tweehonderd 'pioniers' voor langere tijd in de commune. Dit project rond handenarbeid strookte perfect met de plannen van de Vichy-functionarissen en even leek het alsof de twee projecten naast elkaar konden bestaan. Lautrec bleef - zij het dan onregelmatig - overheidssteun en uitrusting krijgen tot in 1941, lang nadat de anti-Joodse wetten waren goedgekeurd.

(3) Voor dit onderzoek werd gebruik gemaakt van een reeks bronnen. Er werd beroep gedaan op klassieke administratieve bronnen als de archieven van het ministerie van Binnenlandse Zaken en het Bureau voor Joodse Zaken. Door de nadruk niet te leggen op Parijse bronnen kon de Joodse ervaring opnieuw worden geëvalueerd en konden nieuwe elementen uit regionale Franse archieven aan het licht worden gebracht, naast brieven en dagboeken van die periode uit de privéarchieven van Franse, Israëliëse en Amerikaanse families. Deze bronnen werden verder uitgebreid door het afnemen van een vijftigtal interview en door het beluisteren van nog 70 andere interviews die plaatsvonden in de jaren 1960 en 1990.

(4) Dagboeknotitie geschreven op 10 juni 1941. Roger Stéphane, *Chaque homme est lié au monde: carnets, août 1939-août 1944*, Editions de Sagittaire, Parijs, 1946, p. 67 (eigen vertaling). Roger Stéphane (pseudoniem van Roger Worms) werd in 1919 geboren in een hogelijk geïntegreerde Frans-Joodse familie en was aan de vooravond van de bevrijding al een volleerd journalist.

(5) Onlangs onderzocht Joan Tumblety Vichy's nadruk op viriliteit en het streven naar mannelijke vernieuwing. Zie Joan Tumblety, *Remaking the Male Body: Masculinity and the Uses of Physical Culture in Interwar and Vichy France*, Oxford University Press, Oxford, 2012 (in het bijzonder hoofdstuk 6: "The Defeat of French Manhood and the Vichy Imagination", pp. 205-226).

Achteraf gezien mag het contradictorisch lijken dat Vichy Joodse medewerking aan bepaalde van zijn plannen welwillend aanvaardde, maar zo kwam het toen niet over. Hoewel voor sommige ministers, bijvoorbeeld de minister van Joodse Zaken, antisemitisme een belangrijk deel van zijn ministerieel betoog uitmaakte, waren de rassenwetten voor andere ministers, meer bepaald die van Jeugd en Landbouw, doorgaans ondergeschikt aan hun eerste zorg: de nationale wederopbouw na de rampzalige nederlaag tegen Duitsland. Gedurende de periode 1940-42 waren er gevallen waar de rassenwetten het de facto moesten afleggen tegen de bestuurlijke werkzaamheden van de ministers van Jeugd en Landbouw. Tijdens de crisis van de Franse landbouw na de nederlaag was het bijvoorbeeld voor minister van Landbouw Pierre Caziot van essentieel belang dat Joden die een 'hernieuwd contact met de aarde' beoogden, daartoe niet werden verhinderd door de rassenwetten. Caziot merkte dat het tegen de nationale belangen indruiste om het areaal dat Joden mochten bewerken in te perken. Voor Caziot stond de Joodse kwestie helemaal los van landbouwzaken. Op doorslaggevende momenten, waarbij een direct conflict ontstond tussen de anti-Joodse agenda en kwesties van nationale vernieuwing, triomfeerde het antisemitisme niet altijd.

Ook mogen we het toenmalige Joodse leven niet retrospectief benaderen. Ondanks het latere verzet van veel Franse Joden tijdens de jaren 1942-44 trachtten veel Joden in Vichy's beginfase met het nieuwe regime samen te leven⁶. Hun gehechtheid aan de Franse instellingen, samenleving en cultuur was het product van generaties, en kon niet zomaar van de ene op de andere dag verdwijnen. Bovendien beseffen veel Franse Joden dat het antisemitisme in het verleden de kop had opgestoken en ook weer was verdwenen. Het was voor hen geen uitgemaakte zaak dat het nu anders zou verlopen, vooral omdat de meesten van mening waren dat de rassenwetten het gevolg waren van Duitse druk. De ervaring van de Joodse scouts en hun commune in Lautrec is een mooi voorbeeld van het feit dat de nationale vernieuwing van het regime soms de overhand kreeg op die andere prioriteit, het antisemitisme. Iets wat in het licht van de bestaande theorieën waarmee de verhouding tussen Vichy en de Joden wordt onderzocht onmogelijk leek.

Terwijl de buitenlandse Joden uitgesloten waren van deelname aan de Nationale Revolutie, trachtten Franse Joodse jongeren in die periode op diverse manieren tot een verstandhouding te komen met het nieuwe regime. Tijdens de eerste twee, dubbelzinnige jaren van het regime was het mogelijk om zich aan te passen en compromissen te sluiten en konden Joden nieuwe wegen verkennen. Het was voor hen geen uitgemaakte zaak dat alle deuren zouden dichtgaan omdat er één werd gesloten. Na deze beginfase zorgden de radicale beleidsverandering onder impuls van eerste minister Pierre Laval en politiechef René Bousquet en de volledige bezetting van Frankrijk door Duitse troepen in november 1942 ervoor dat vreedzaam samenleven zo goed als onmogelijk werd. Tijdens de tweede fase van het regime werden alle Joden, of ze nu buitenlanders dan wel Franse staatsburgers waren, een mogelijk doelwit voor arrestatie en deportatie naar het oosten. ■

Daniel Lee

British Academy postdoctoraal onderzoeker aan Brasenose College, University of Oxford

Vertaling: Gorik de Henau

Het sluiten van de deuren: 1942

De opkomst van Vichy betekende in de jaren 1940-42 niet het 'begin van het einde' voor alle Joden in Frankrijk.

(6) Over het Joodse verzet, zie Renée Poznanski, *Jews in France During World War II*, UPNE, New Hampshire, 2001, pp. 449-457.

© Alle rechten voorbehouden

Propaganda-affiche van het Vichy regime

De pioniers van Lautrec

© Mémorial de la Shoah/Coll. M. PuVer

Het dagelijks leven van Joden onder Vichy

1. Bekijk aandachtig afbeeldingen 1 en 3, die beiden werden verspreid door het Vichy regime.

Vereiste voorkennis: Zoek informatie op over de 'Nationale Revolutie' (maak voor een eerste kennismaking gebruik van het internet, en voor een diepgaander analyse van gespecialiseerde studies).

Activiteit: Bespreek om welk type afbeelding het hier gaat (postkaart, propaganda, volksprent, karikatuur, reclame,...). Noteer voor elk van beide afbeeldingen in een tabel: het algemene thema en schikking, de personages en de manier waarop die worden afgebeeld (kledij, houding, lichaamsbouw, gelaatstrekken, activiteit, plaats en grootte in de afbeelding,...), het décor, de aanwezige objecten en dieren, de opschriften en/of slogans en de eventuele auteursvermelding. Noteer naast elk van deze observaties welke waarden deze verscheidene elementen oproepen.

Suggesties: Voor afbeelding 1, kijk bijvoorbeeld naar het hoofdpersonage en naar de drie woorden boven zijn hoofd. Let goed op zijn uniform. Bekijk de opdrachten die door de mannen en vrouwen worden uitgevoerd. Besteed de nodige aandacht aan het bijlvormige symbool in het midden van de afbeelding en de gebouwen op de achtergrond. Voor afbeelding 3, kijk bijvoorbeeld naar de drie vlaggen die over de man heen hangen. Let op de davidsster die

uit zijn zak komt en op zijn fysieke voorkomen. Kijk naar de slogan onderaan de afbeelding. Voor de symbolische betekenissen en waarden die gepaard gaan met de verschillende elementen, kan gebruik worden gemaakt van de informatie over de 'Nationale Revolutie' en relevante politieke stromingen, idealen en strategieën.

Discussie: Hoe spelen de twee afbeeldingen in op de patriottische gevoelens van de Franse bevolking? Op welke punten wijken ze van elkaar af? En waar vullen ze elkaar aan? Kunnen de verschillende idealen en waarden, die door deze propaganda-afbeeldingen worden geschetst, de paradox verklaren tussen de Joodse co-existentie onder Vichy en datgene wat we weten over de Joodse vervolging ten tijde van hetzelfde regime?

2. Om die beschouwingen verder uit te diepen, kijk naar afb. 2. Deze foto werd genomen in de Joodse landbouwgemeenschap van Lautrec (Tarn) in juli 1943. Uitnodigingen voor het huwelijk werden in de zomer van 1942 verstuurd.

Vereiste voorkennis: Zoek informatie op over razzia's in de Vrije (niet-bezette) Zone tijdens de zomer van 1942.

Activiteit: Bespreek hoe de huwelijksfoto zich verhoudt tot de propaganda-afbeelding hierboven en tot de informatie over

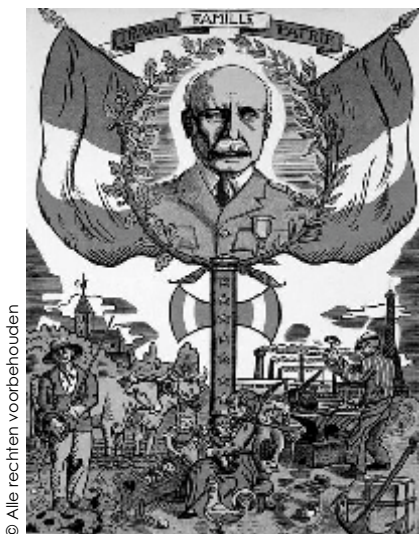
de razzia's. Hoe bevestigt het contrast tussen deze beide gebeurtenissen de ideologische spanningen onder het Vichyregime en hoe evolueren die in de loop van de tijd? Wat leert het verband tussen de drie afbeeldingen ons over de jaren 1940-1942 in de Vrije (niet-bezette) Zone?

Uitbreiding: Een museum heeft bovenstaande documenten verworven en wil deze aanwenden om een inzicht te bieden in het dagelijkse leven van de Joden onder Vichy en in de ideologische spanningen uit die tijd, met name ook de paradox tussen bepaalde vormen van samenleven en vervolging van de Joodse bevolking. Het museum heeft je aangeworven als tentoonstellingscommissaris en wacht suggesties in om deze afbeeldingen zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen. Formuleer en bespreek mogelijke suggesties.

Daniel Lee

British Academy postdoctoraal onderzoeker aan Brasenose College, University of Oxford

Vertaling: Fabian Van Samang

Afb. 1: Een propaganda-affiche van het Vichy regime

Afb. 2: Het huwelijk van Annette Hertanu en Maurice Bernsohn, 13 juli 1943, Lautrec

Afb. 3: Een antisemitische poster

© Alle rechten voorbehouden

© Mémorial de la Shoah, CDIC, MI 270

© Alle rechten voorbehouden

DE ONTWIKKELING VAN PEDAGOGISCHE PROJECTEN

Wat is een 'Commissie voor Onderwijs en Vorming'?

De Stichting Auschwitz werd in 1980 opgericht door de *Belgische vriendenkring van gewezen politieke gevangenen van Auschwitz-Birkenau, kampen en gevangnissen van Silezië*. De eerste doelstelling is de studie van de geschiedenis en de herinnering van de Holocaust en van de naziterreur en de kennis ervan verspreiden, evenals het bewaren van archieven van en over de slachtoffers.

Om haar projecten te verwezenlijken heeft de Stichting een centrum voor studie en documentatie (vzw Auschwitz in Gedachtenis) opgericht die samen trachten om enerzijds wetenschappelijk onderzoek en multidisciplinaire publicaties te bevorderen

over de historische processen die hebben geleid tot de opkomst van het derde Rijk, de Holocaust en de naziterreur en anderzijds om pedagogische projecten over dit onderwerp te ontwikkelen.

De Stichting Auschwitz en de vzw Auschwitz in Gedachtenis hebben twee pedagogische commissies, een Nederlandstalige en een Franstalige. Deze commissies bestaan uit leerkrachten en uit mensen die bezig zijn met herinneringseducatie in het algemeen.

Hun taak is leerkrachten en vormingswerkers informeren over educatieve activiteiten over geschiedenis en herinnering van de Holocaust, de nazi-

terreur en burgerschap.

De commissies promoten projecten en initiatieven naar scholen en verenigingen en werken rechtstreeks mee aan concrete schoolprojecten.

Allebei geven ze driemaandelijks gratis tijdschriften uit: het ene Nederlandstalig, *Sporen van herinnering*, *Pedagogie en geschiedenisoverdracht* en het andere Franstalig, *Traces de mémoire*, *Pédagogie et transmission*.

Dirk Lagast

Voorzitter van de Commissie voor Onderwijs en Vorming

PEDAGOGISCHE PROJECTEN IN ONTWIKKELING

Naast het tijdschrift *SPOREN*, de gratis reizende tentoonstellingen met bijhorende didactische mapjes, een jaarlijkse wedstrijd voor het laatste jaar van het secundair onderwijs en dvd's met getuigenissen, werken de Commissie Onderwijs en Vorming en de *Commission Pédagogique* momenteel aan een aantal gloednieuwe projecten:

- ✓ GRATIS filmvertoningen voor scholen (momenteel enkel in Brussel, maar wordt uitgebreid).
- ✓ 'EEN KWESTIE VAN TOLERANTIE': een werkje gemaakt door en voor leerlingen van het secundair onderwijs over waar een gebrek aan tolerantie toe kan leiden.
- ✓ 'HOE KON AUSCHWITZ ONTSTAAN?': een pedagogische tool in de vorm van een 'puzzel/schattenjacht' om te begrijpen welke mechanismen geleid hebben tot de eindoplossing en tot Auschwitz.
- ✓ Een nieuwe vaste rubriek in *SPOREN*.
- ✓ Een project over een beter gevoel voor burgerzin in de scholen.
- ✓ Een project over gedeporteerde kinderen en wat er misschien van hen zou geworden zijn indien ze niet als Jood geboren werden.

De Commissie Onderwijs en Vorming is steeds op zoek naar vrijwilligers die willen meewerken (gemiddeld drie bijeenkomsten per jaar).

Inlichtingen: georges.boschloos@auschwitz.be

Kunnen hedendaagse kunstenaars ons de wereld van morgen tonen? De gidsen van Educateam gaan samen met jullie in op een reeks maatschappelijke thema's die denkprocessen omver gooien. Filosofie, politiek, ecologie, psychologie en kunstgeschiedenis met een centrale vraagstelling: welke rol spelen wij hierin?

2050 EN IK – RONDLEIDING-DISCUSSIE

Secundair + hoger onderwijs

DUUR > 90 min.

KOST GIDS > 60 WE 65

TOEGANGSPRIJS PER LEERLING > 3,5

Max. 15 leerlingen per groep + 1 begeleider gratis.

De eerste drie scholen die zich inschrijven via reservation2050@fine-arts-museum.be met de code «**expo 2050 free**» genieten van een **gratis rondleiding** (inclusief toegang) in de tentoonstelling! Gelieve de datum, het uur, de mail van de verantwoordelijke, de naam van de school, de klas en de leeftijd van de deelnemers [alsook hun hoeveelheid] te vermelden.

INFO EN RESERVATIE > reservation2050@fine-arts-museum.be
www.expo-2050.be & www.fine-arts-museum.be

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België

2050
a brief
history of
the future

#expo2050
expo-2050.be
11.09.2015 > 24.01.2016

VERDOKEN BEELDEN

Derde film van de cineclub

PHOENIX van Christian Petzold

Nelly Lenz, een jonge Joodse vrouw, ontsnapt aan de dood in de kampen, maar heeft er ernstige letsels aan overgehouden op lichaam en gezicht. Nelly gelooft haar beste vriendin Lene niet wanneer deze zegt dat het haar ex-man is die haar verraden heeft aan de nazi's en ze begint een zoektocht naar Johnny doorheen Berlijn.

**CINEMA
AVENTURE**
Centrumgalerij - 1000 Brussel

**24 september
19u30**

© Georges Boschloos

STUDIEREIS

In het spoor van de Shoah in Polen

Tijdens de nieuwe studiereis bezoeken we, in chronologische volgorde, de belangrijkste oorden uit één van de donkerste perioden uit de geschiedenis van de mensheid. Het beginpunt voor het bezoek van elk voormalig vernietigingscentrum is steeds het getto, gevolgd door de plaats van vertrek van de transporten: de *Umschlagplatz*.

De studiereis start in het voormalige getto van Warszawa en gaat verder naar Łódź vanwaar de gedeporteerden naar Chelmno nad Nerem werden gevoerd waar ze vermoord werden

in het toenmalig uitroeiingscentrum Kulmhof. We doorkruisen Radom om zo Lublin te bereiken waar niet louter het concentratiekamp/vernietigingscentrum Majdanek gevestigd is, maar waar we eveneens de resten van het vroegere hoofdkwartier van 'Aktion Reinhardt' bezoeken.

In de buurt van Zamość houden we halt bij het voormalig uitroeiingscentrum Bełżec. Bij Włodawa doen we Sobibór aan en tot slot reizen we via Siedlce door naar het toenmalig vernietigingscentrum Treblinka.

Een symbolisch kerkhof met 17 000 stenen met daarop namen van dorpen, steden en landen waarvan de Joodse inwoners in Treblinka zijn vermoord

PRAKTISCH

Data voor 2016:
van 14 tot 22 augustus
johan.puttemans@auschwitz.be

CONTACTGEGEVENS

vzw Auschwitz in Gedachtenis
Stichting Auschwitz
Huidevettersstraat 65 - 1000 Brussel

Tel.: 02/5127998
Fax : 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Eindredactie: Henri Goldberg, Philippe Mesnard
Hoofredactie: Fransiska Louwagie, Fabian Van Samang
Redactiesecretaris: Frédéric Crahay
Redactiecomité: Dirk Lagast, Frédéric Crahay, Marjan Verplancke, Johan Puttemans
Graficus: Georges Boschloos
Drukker: Hayez (www.hayez.be)

